

НАЦІОНАЛЬНІ Й МІЖНАРОДНІ ВИМІРИ ЗАПОБІГАННЯ ЕСКАЛАЦІЇ ТА ВРЕГУЛЮВАННЯ ЕТНОПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ

КАРТУНОВА О.О.,
кандидат філософських наук, доцент

Інститут економіки, управління
та господарського права

За останні 10 років, тобто з часу припинення "холодної війни", на планеті відбулось біля 260 збройних конфліктів, майже 90% яких становили етнополітичні конфлікти, що забрали життя мільйонів людей і завдали величезних матеріальних збитків. Особливості цих конфліктів полягають у вибуховому і ланцюговому характері їх розвитку, надзвичайній складності запобігання ескалації і врегулювання, здатності швидко перетворюватись на етнічні (громадянські) та міжнародні (міждержавні) війни тощо.

Виходячи з цього, видатний американський вчений П.Брасс зазначає: "Етнічність і націоналізм, міжетнічні конфлікти і сепаратистські рухи стали головною силою, яка формує сучасний світ, структуру і стабільність сучасних держав"¹. "Етнічні відмінності, – слушно зауважує інший відомий американський етноконфліктолог М.Гейслер, – є єдиним найважливішим джерелом великомасштабного конфлікту всередині держав; вони часто також відіграють провідну роль у війнах між державами"².

Отже, етнополітичні конфлікти перестали бути суто внутрішньою справою тієї чи іншої держави. Вони перетворились на одну з найпекучіших глобальних проблем, яка загрожує існуванню людства. В таких умовах проблеми пошуку шляхів, методів і засобів запобігання загостренню і врегулювання етнополітичних конфліктів набувають не лише національного, а й міжнародного вимірів.

За висновками світового наукового співтовариства, які поділяє й автор, запобігання ескалації етнополітичних конфліктів та їх врегулювання вимагає: 1) вміння більш-менш точно прогнозувати етнополітичні конфлікти та вчасно виявляти перші їх прояви; 2) з'ясування справжніх причин виникнення та ескалації етнополітичного конфлікту; 3) визначення і врахування типу конфлікту, що спалахнув, його масштабів і гостроти; 4) готовності визнати спалахнувший конфлікт та інформувати про нього суспільство; 5) вжиття негайних

заходів щодо запобігання ескалації конфлікту і утримання його в цивілізованих рамках; 6) ретельного вивчення намірів, планів і цілей всіх учасників етнополітичного конфлікту та сил, які можуть стояти за ними; 7) об'єктивної оцінки реальних можливостей і ресурсів конфліктуючих сторін та характеру і масштабів їх підтримки з боку зовнішніх сил (якщо це має місце); 8) створення альтернативних моделей подальшого розвитку етнополітичного конфлікту і з'ясування усіх його можливих наслідків як для кожної з конфліктуючих сторін та сил, які стоять за ними, так і для всього суспільства; 9) вдосконалення існуючих і створення нових механізмів врегулювання етнополітичних конфліктів; 10) готовності конфліктуючих сторін і сил, які за ними стоять, до поступок і компромісів; 11) підбору і вмілого застосування найбільш ефективних і одночасно найбільш гуманних шляхів і методів деескалації етнополітичного конфлікту і його врегулювання; 12) усунення всіх причин, що викликали етнополітичний конфлікт і призвели до його ескалації та ін³.

Всі ці положення автор пропонує назвати "золотими правилами" етнополітичної конфліктології, а її саму – не лише "наукою", а й "мистецтвом" врегулювання етнополітичних конфліктів.

Головна мета врегулювання етнополітичних конфліктів полягає у запобіганні їх ескалації, забезпеченні їх деескалації та примирення конфліктуючих сторін.

Основними загальними шляхами врегулювання етнополітичних конфліктів, на наш погляд, є: по-перше, взаємовизнання самоцінності різних цінностей конфліктуючих сторін; по-друге, взаємні гарантії толерантного ставлення до потреб, інтересів і цілей конфліктуючих сторін; по-третє, зняття протиріч, які породжують етнополітичні конфлікти; досягнення порозуміння і згоди між конфліктуючими сторонами та ін.

Тут доцільним буде зазначити, що існує чимало способів зняття об'єктивних протиріч, що викликають етнополітичні конфлікти. Основними з них можна вважати наступні: усунення об'єкту конфлікту; прийнятний для всіх сторін розподіл об'єкту конфлікту (території, ресурсів, влади та ін.); встановлення певних правил спільного користування об'єктом конфлікту; взаємоприйнятна компенсація одній із сторін за передачу об'єкту іншій стороні; розведення конфліктуючих сторін, тобто створення між ними "коридору безпеки" та ін.

Варто враховувати, що згода може бути трьох типів: 1) згода, що виникає внаслідок збігу позицій всіх конфліктуючих сторін і яку часто називають "консенсусом"; 2) згода накинута однією (сильнішою) із конфліктуючих сторін; 3) згода, забезпечена волею третьої сторони.

Зрозуміло, що найбільш бажаним ефективним і конструктивним є перший тип згоди, тобто консенсус. Нагадаємо, що термін

“консенсус” (від лат. – згода, співучасть) означає єдність думок, суджень та взаємної згоди на мікро-(між окремими особами), мезо-(між різними групами) та макро-рівні (між націями, державами та ін.).

Надзвичайно важливо підкреслити, що консенсус – це зовсім не обов'язково одностайність чи єдність. Він не вимагає повного збігу позицій всіх конфліктуючих сторін. Консенсус, зокрема під час мирних переговорів, передбачає відсутність прямих заперечень і допускає можливість нейтральної позиції (утримання від участі у голосуванні) і навіть певні застереження щодо прийнятих рішень, якщо вони не руйнують підвалин досягнутої згоди. Однак, консенсус є не сумісним із заперечливою позицією хоча б одного з його учасників⁴.

Сьогодні консенсус визначається здебільшого як “певний стан системи переконань суспільства”. За твердженням “Міжнародної енциклопедії соціальних наук”, консенсус існує тоді, коли “велика частина дорослих членів суспільства, зокрема, більша частина тих, хто стурбований рішеннями, що стосуються розподілу влади, статусу, прав, багатства, прибутків та інших важливих цінностей, навколо яких можуть виникнути конфлікти, перебуває у відносній згоді в своїх переконаннях про те, які рішення можуть бути прийняті і мають деякі почуття єдності між собою та із суспільством в цілому”⁵. Принагідно відзначимо, що консенсус є альтернативою диссенсусу, тобто ситуаціям, де потенційно дивергентні інтереси протистоять одні одному і консенсус відсутній.

На думку західних вчених, зокрема Е. Шилза, для існування консенсусу потрібні три вирішальних чинника чи елемента: 1) спільне прийняття законів, правил і норм суспільства; 2) відданість інститутам, які втілюють в життя закони та правила; 3) поширене почуття ідентичності або єдності, що притаманні більшій частині осіб або груп.

Особливу увагу слід звернути на те, що західні фахівці відзначають також дві основні функції консенсусу. По-перше, він підтримує суспільний порядок, зокрема, знижує можливість застосування сили при врегулюванні будь-яких конфліктів. А, по-друге, консенсус збільшує значимість і масштаби співдії і співробітництва, оскільки вони викликані не примусом чи страхом застосування сили, а згодою і злагодою.

Консенсус – це універсальний демократичний принцип і метод врегулювання будь-яких конфліктів і особливо етнополітичних. Тим більше, що тут часто не підходять ті принципи і методи, які спрацьовують в інших випадках. Скажімо, такий загалом надійний принцип як принцип більшості, зовсім не придатний для врегулювання етнополітичних конфліктів, оскільки етнопонаціональна меншина завжди буде в меншості, а значить і у програші, на що вона, зрозуміло, не погодиться. А це свідчення того, що для врегулювання етнополітичних конфліктів не підходять (за рідким винятком) такі методи, як голосування і референдум.

Сторона, яка їх програє, а це знов таки етнопонаціональна меншина, все одно продовжуватиме боротьбу. Вихід один – пошуки консенсусу, оскільки його головною ознакою і рисою є визнання “чужих” інтересів і цілей як гаранта забезпечення власних інтересів та цілей.

Досягти консенсусу в поліетнічному суспільстві важко, але, за переконанням автора, можливо. Основними шляхами досягнення і збереження консенсусу можуть бути: сприйняття всіма конфліктуючими сторонами цінностей, інтересів і цілей великого суспільства і держави; взаємовизнання цінностей, інтересів і цілей одна одною; конституційне закріплення “правил гри”, тобто правил взаємовідносин та ін.

Отже, можна зробити висновок, що консенсус - це унікальний, універсальний і найбільш ефективний метод запобігання ескалації етнополітичних конфліктів, збереження етнополітичної стабільності та зміцнення етнополітичної безпеки країни, регіону та всього світу.

Щодо механізмів врегулювання етнополітичних конфліктів, то вони не відзначаються особливою різноманітністю. Існує лише два їх типи: 1) врегулювання етнополітичного конфлікту самими конфліктуючими сторонами; 2) врегулювання етнополітичного конфлікту за участю і допомогою третьої сторони.

Принагідно відзначимо, що під третьою стороною маються на увазі насамперед посередники, в ролі яких все частіше виступають спеціальні місії ОБСЄ та ООН, а також миротворчі збройні сили ООН⁶.

Багаточисельність і різноманітність шляхів і методів врегулювання етнополітичних конфліктів вимагає їх певної класифікації. Досить вдало, на наш погляд, це зробив відомий російський вчений – етноконфліктолог Е.Паїн. Зокрема, він поділив ці всі шляхи і методи на три групи: (а) оперативні; (б) тактичні; (в) стратегічні⁷.

Оперативні шляхи і методи мають т. зв. “технічний характер” і пов’язані з деякими одноразовими діями, спрямованими переважно на запобігання ескалації етнополітичних конфліктів (розміщення і облаштування біженців, відбудова пошкоджених домівок, комунікацій і т. ін.).

Тактичні шляхи і методи, як відзначає Е. Паїн, спрямовані на врегулювання ескалованих етнополітичних конфліктів за допомогою економічного і політичного тиску на його учасників з метою започаткування між ними переговорного процесу.

Стратегічні шляхи і методи зорієнтовані на запобігання криз у міжнаціональних та міжетнічних відносинах на засадах завчасного створення правових, політичних, економічних і соціально-психологічних умов для цивілізованого розвитку цих процесів.

Варто враховувати, що існують і певні правила врегулювання етнополітичних конфліктів. По-перше, це визнання всіх конфліктуючих сторін включно з етнопонаціональними меншинами, суб’єктами етнополітичного конфлікту. По-друге, відмова від поділу конфліктуючих

сторін на правих і неправих. По-третє, обов'язкове врахування інтересів і цілей всіх конфлікуючих сторін. По-четверте, хоча б часткове, а в ідеалі – повне задоволення потреб конфлікуючих сторін та ін.

Теорія і практика останніх років показала, що основними методами деескалації і врегулювання етнополітичних конфліктів є наступні: відновлення перерваних контактів конфлікуючих сторін; встановлення діалогу між ними; ведення переговорів.

Найбільший інтерес із всього вищенаведеного, на думку автора, становить пошук і відбір шляхів і методів запобігання ескалації та врегулювання етнополітичних конфліктів, особливо на одній з їх перших стадій, зокрема, на стадії виникнення. Зрозуміло, що ці шляхи і методи будуть різними у кожному конкретному випадку, але можна назвати і деякі загальні з них.

Для запобігання ескалації та врегулювання етнополітичних конфліктів, в основі яких лежать економічні причини, потрібні, як на наш погляд, перш за все, проведення суттєвих змін в економічній політиці; забезпечення зростаючих економічних потреб і інтересів всіх етнонаціональних спільнот; ліквідація будь-яких залишків чи навіть натяків на індивідуальну або групову економічну дискримінацію за етнічною ознакою; розширення доступу етнонаціональних спільнот до розподілу природних ресурсів, матеріальних благ і цінностей; державна допомога етнонаціональним меншинам у справі подолання нерівномірних впливів і негативних наслідків економічної глобалізації і модернізації та ін.

Існує чимало вже апробованих шляхів і методів запобігання ескалації та врегулювання суто етнополітичних конфліктів. Головними з них автор разом з багатьма зарубіжними і вітчизняними вченими вважає наступні: по-перше, це формування і зміцнення громадянського суспільства, яке може враховувати інтереси всіх етнонаціональних спільнот та держави, яка має стати етнічно нейтральною і діяти чесно, а не як знаряддя домінуючої етнонації; по-друге, це вдосконалення і зокрема подальша демократизація етнонаціональної політики, під якою мається на увазі особливий вид теоретичної і практичної діяльності, спрямованої на задоволення всього спектру етнічних, національних та державних потреб, інтересів і цілей; по-третє, впровадження структурних змін, зокрема, проведення децентралізації, регіоналізації та автономізації. Загальновідомо, що західна етнополітична конфліктологія взагалі відкидає тезу “єдиної і неподільної держави”. Замість цього вона відстоює тезу “автономізм і федералізм замість централізму” та принципи субсидіарності. Сутність принципу субсидіарності полягає у тому, що етнонаціональні регіони залишають за собою стільки влади, скільки їй потрібно для вирішення всіх проблем регіону, задоволення його інтересів і цілей, а решта влади добровільно передається центру. Виникнення феномену автономії було важ-

ливим кроком на шляху демократизації суспільства, а її втілення в життя є суттєвим внеском у справу врегулювання етнополітичних конфліктів, запобігання сепаратизму та забезпечення етнополітичної безпеки. Саме тому треба ще раз віддати належне Україні, яка надала Криму статус автономії, запобігши таким чином зростанню там сепаратистських тенденцій і ескалації конфлікту з Росією.

По-четверте, не менш ефективним шляхом запобігання загостренню і врегулювання етнополітичних конфліктів є федералізація унітарних держав. Саме за допомогою впровадження федералізму можна пом'якшити ці конфлікти, які народжуються відносинами типу "центр - периферія" та "політикою внутрішнього колоніалізму".

По-п'яте, досить ефективним шляхом уникнення загострення етнополітичних конфліктів може бути впровадження розробленої А. Лійпхартом т. зв. "консоціальної" або "погоджувальної демократії"⁸, яка базується не на владі більшості (домінуючої етнонаціональної спільноти), а на принципах пропорційного розподілу влади між етнічними, релігійними та політичними групами. Класичним прикладом корисності цього шляху може служити Швейцарія, де звичайно виникає безліч етнополітичних конфліктів, але справа до їх загострення та ескалації не доходить, вірніше її не доводять. Проте, тут слід виходити з того, що "консоціальна демократія", на думку деяких західних вчених, до яких приєднується і автор, може підійти далеко не для всіх поліетнічних держав. Загалом, феномен "консоціальної демократії" і особливо питання її застосування у посттоталітарних країнах вимагають спеціального вивчення.

По-шосте, запобігання ескалації та врегулюванню суто етнополітичних конфліктів сприяє відмова всіх конфліктуючих сторін від застосування силових методів і особливо зброї, за виключенням особливих випадків та й то, лише після того, як всі інші методи були вичерпані і не дали позитивних наслідків.

Врегулюванню етнополітичних конфліктів, в основі яких лежать територіальні претензії, можуть, на слуху думку багатьох зарубіжних і вітчизняних вчених, сприяти наступні шляхи і методи: взаємоприйнятна для конфліктуючих сторін демаркація політичних кордонів і їх максимально можливе наближення до етнічних кордонів; проголошення територіального статус-кво, особливо в сучасних умовах, коли деякі країни висувують територіальні претензії до своїх сусідів; встановлення кондомініуму (подвійного управління) над спірними територіями (як, скажімо, Долина Андорри, якою опікуються водночас Іспанія та Франція); обмін певними частинами території, які не мають життєво важливого значення для конфліктуючих сторін; передача певної спірної території під юрисдикцію іншої держави та ін.

Важливу роль у запобіганні загостренню етнополітичних конфліктів, в основі яких лежать відмінності етнокультурних інтересів і цінностей, можуть, на погляд багатьох вчених, який поділяє і автор, відігравати такі чинники, як визнання самоцінності існування етнонаціональних спільнот та їх спільних та особливих, специфічних матеріальних і духовних цінностей; створення оптимальних умов для збереження і розвитку етнічних мов і культур; відмова від насильницької акультурації та асиміляції; уникнення спокус прискорити, підштовхнути їх природній процес; створення сприятливих умов для взаємозбагачення етнонаціональних культур та потягу представників етнонаціональних меншин до загальнонаціональної мови і культури тощо.

Все це є національними, тобто внутрішньодержавними, вимірами проблем запобігання ескалації та врегулювання етнополітичних конфліктів. Але окрім національних є ще й міжнародні виміри. Адже держава, як слушно зазначає відомий американський етноконфліктолог М.Есман, "не є замкненою системою, навіть тоді, коли режим намагається контролювати зовнішні впливи". Міжнародні організації, підкреслює він, "можуть втручатись з метою захисту прав людини, послаблення страждань або припинення збройного конфлікту"⁹.

Протягом останніх років міжнародне співтовариство накопичило значний досвід щодо запобігання ескалації та врегулювання етнополітичних конфліктів. Ним, зокрема, розроблена стратегія т.зв. "превентивної, спрямованої на запобігання ескалації етнополітичних конфліктів дипломатії"¹⁰, а також ціла низка тактичних заходів, підпорядкованих деескалації та врегулювання збройних конфліктів, що спалахнули.

Ось як характеризуються вони у сучасній західній науковій літературі:

"Превентивна дипломатія" (Preventive Diplomacy) стосується немілітарних заходів, вживаних для запобігання ескалації кризи у відкритому конфлікті, таких як відправка місій по збиранню інформації, забезпечення посередництва та арбітражу, використання офіційних попереджень щодо застосування неминучих санкцій та пропозиція політичних або матеріальних стимулів"¹¹.

"Підтримання миру" (Peacekeeping): припинення насильства після введення миротворчих сил, які підтримують припинення вогню, використовуючи стрілецьку зброю лише для самозахисту"¹².

"Досягнення миру" (Peacemaking): розв'язання конфліктів, які привели або можуть призвести до насилля. Цей термін є синонімом терміну "мирне врегулювання" й інколи ще називається вирішенням конфлікту"¹³.

"Будівництво миру" (Peacebuilding): вжиття заходів по розбудові протягом тривалого часу економічних і соціальних взаємовідносин та структур, які не ведуть до насильства та інших форм відсутності миру (peacelessness).

Нав'язування миру або примушення до миру (Peace enforcement): застосування більш чисельних і краще озброєних сил, ніж сили по підтриманню миру, з метою нав'язування миру між сторонами-учасниками насилля¹⁴.

Однак, слід врахувати, що впровадження превентивної дипломатії в життя має безліч проблем:

- 1) далеко не завжди і не всі учасники потенційних чи реальних етнополітичних конфліктів виявляють готовність прийняти допомогу інших держав чи міжнародних організацій у їх запобіганні чи врегулюванні;
- 2) це досить коштовні заходи, хоча вони не йдуть у жодні порівняння із людськими жертвами і величезними збитками, яких завдають конфлікти в разі їх ескалації;
- 3) досить тривалим і копітким є процес збирання відповідної інформації;
- 4) вкрай складною і відповідальною справою є прогнозування етнополітичних конфліктів, прийняття рішень про час, форми і методи впливу на їх учасників і таке інше.

Українська дипломатія по праву вважається дипломатією превентивного типу. Їй вдалось запобігти поширенню етнополітичних конфліктів на територію України, уникнути втягнення країни у збройні етнополітичні конфлікти на теренах СНД, продемонструвати свій професіоналізм, толерантність і об'єктивність в урегулюванні етнополітичних конфліктів в інших державах. Досягненню цих успіхів певною мірою сприяв розвиток в Україні етнополітології та етноконфліктології. Київ, на наш погляд, має всі підстави перетворитись на осідок міжнародних науково-дослідних осередків та координаційних центрів запобігання ескалації та врегулювання етнополітичних конфліктів у посттоталітарних країнах.

ПОСИЛАННЯ

¹ Див: Brass P. (ed.) Ethnic Groups and the State.- L., 1985.

² Див: Heisler M. Ethnic Conflict in the World Today // Annals of AAPSS.- 1977.- № 433.

³ Див: Lund M. Preventing Violent Conflicts: A Strategy for Preventive Diplomacy.- Washington, 1996; McGarry j., O'Leary B.(eds.)The Politics of Ethnic Conflict Regulation.- L., 1993; Miall H. New conflicts in Europe: Prevention and Resolution. - Oxford, 1992.

⁴ Див: Conflict and Consensus in Early American History.- L., 1972; Conflict and Consensus in France.- L., 1979; Schmid C. Conflict and Consensus in Switzerland.- Berkeley, 1981.; Conflict and Consensus.- L., 1984.

⁵ Див: The International Encyclopedia of Sociology.-N.Y., 1984.

⁶ Див: Durch W. (ed.) The Evolution of UN Peacekeeping: Case Studies and Comparative Analyses.- N.Y., 1993.

⁷ Паинн Э.А. Проблемы регулирования этнических конфликтов в постсоветском обществе // Социальные конфликты: экспертиза, прогнозирование, технологии разрешения. Часть 2. Межнациональные конфликты в посттоталитарном обществе М., 1992.- С. 129.

⁸ Див: Lijphart A. Consociational Democracy: Political Accomodation in Segmented Societies.- Toronto, 1974; Lijphart A. Democracy in Plural Societies.- L., 1977.

⁹ Див: Esman M. Ethnic Politics.- N.Y., 1994.

¹⁰ Див: Boutros Boutros Ghali. An Agenda for Peace, Preventive Diplomacy, Peace-Making and Peace-Keeping.- N.Y., 1992; Lund M. Preventive Violent Conflicts. A Strategy for Preventive Diplomacy.-N.Y., 1996.

¹¹ Див: Gurr T., Harff B. Ethnic Conflict in World Politics.- Oxford, 1996.

¹² Див: Durch W.(ed.) The Evolution of UN Peacekeeping: Case Studies and Comparative Analyses.- N.Y., 1993; Durch W., Blechman B. Keeping the Peace: The United Nations in the Emerging World Order.- W., 1992;

¹³ Див: Goodman A., Sandra C.(ed.) Making Peace: The United States and Conflict Resolution.- Boulder, 1991; Gow J., Smith J. Peace -keeping, Peace-making: European Security and the Yugoslav Wars.- L., 1992.

¹⁴ Див: Alger Ch. Building Peace: A Global Learning Process // Diamond L., Plattner M.(ed.) Nationalist M, Ethnic Conflict and Democracy.- L., 1994.